

Iktisat ve mutluluk: Bugun daha mutlu muyuz?

(Economics of happiness: Are we happy today?)

Ruut Veenhoven (Erasmus University Rotterdam)

Devrim Dumludağ (Marmara Üniversitesi ve Maastricht University)

Chapter 11 in: Dumladag, D., Gokdemir, O., Neyse, L. & Ruben, E. (Eds) 'İktisatta davranışsal yaklaşımlar (Behavioral approaches in economics)', Imge Kitabevi, Ankara Turkey, 2015, ISBN 978-975-533-820-0, pp. 201-230.

“Açıkçası, zenginlik bizim istediğimiz bir hedeften ziyade bir başka amaca ulaşmamız için yararlı bir araçtan başka bir şey değildir”¹

Özet

Tanımı üzerine farklı görüşler olsa da “Mutluluk” hemen herkesin hayatında ulaşmayı hedeflediği nihai bir amaç olarak karşımıza çıkıyor. İktisatçılar da herkesin ulaşmayı istediği mutluluğa giden yolda iktisadi faktörlerin rolünü incelemektedirler. Mutluluk ekonomisi yazınında “İktisadi büyüme, işsizlik, enflasyon ve kurumsal değişkenler öznel iyi oluşu nasıl etkilemektedir?” soruları giderek önem kazanmıştır. Daha fazla mutluluk için iktisat politikaları nasıl şekillenmelidir?”, “İşsizlik ve enflasyon arasında tercih yaparsak hangisi seçilmelidir”, “İş sahibi olmak ve maddi destek almanın mutluluk üzerindeki etkisi aynı mıdır?”, ve daha da önemlisi “hukukun işleyişi ve demokrasi mutluluğu nasıl etkilemektedir?” Orta çıkan sorulardan görülebileceği üzere bu çalışma iktisatçıların neden mutluluk üzerine eğilmeleri gerektiğini göstermektedir.

Giriş

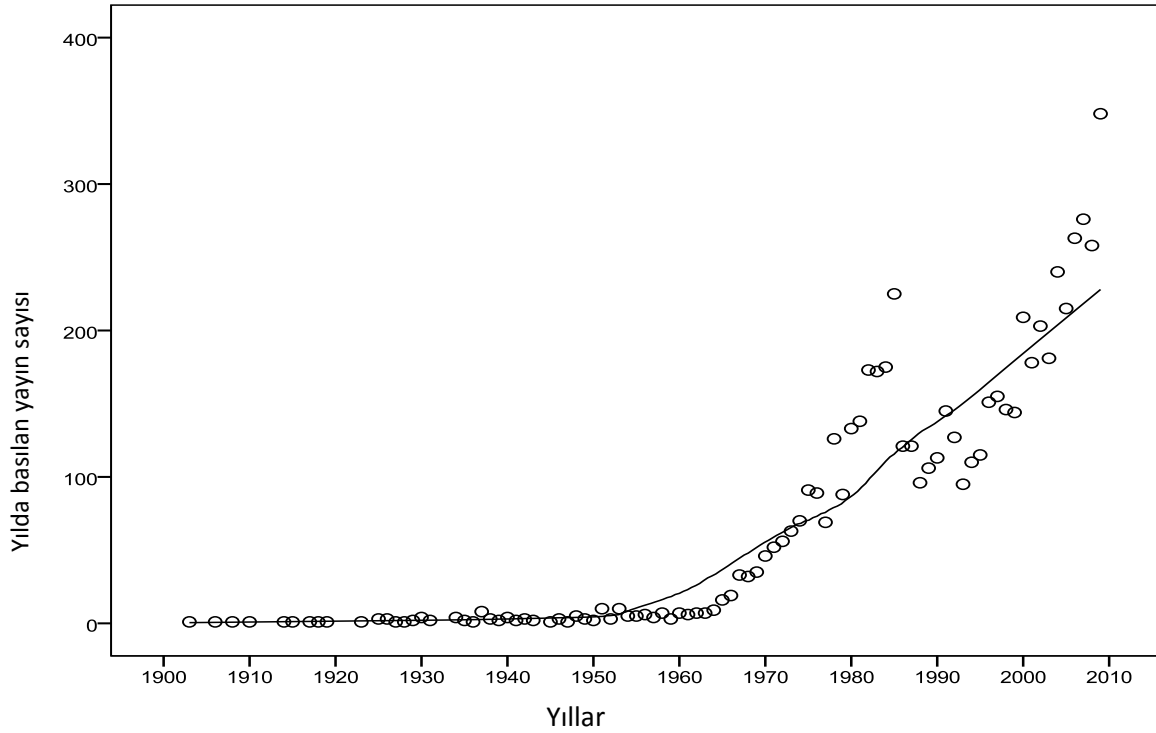
Hemen her dönem insanların peşinde koştuğu, ulaşmak istediği nihai bir hedef olan “mutluluk” son zamanlarda Türkiye’de yazılı, görsel ve sosyal medyada sıkça gündeme gelmektedir. Özellikle TÜİK tarafından 2003’den bu yana düzenli olarak uygulanan “Yaşam Memnuniyeti Anketi” sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması, bulgulara yönelik ilginin artmasına ve veriler hakkında tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamuoyundaki ilgi kadar olmasa da, yakın zamanda Türkiye’de mutluluk üzerine akademik çalışmaların sayısında kayda değer bir artış görülmektedir.

Dünyada mutluluk üzerine yapılan çalışmalar çok eskilere gitmekteyse de, Türkiye’dekine benzer şekilde, konuya olan ilginin yakın dönemde arttığı söylenebilir. Son dönemdeki artışta iktisatçıların konuya giderek artan ilgisinin payının büyük olduğunu söylemek gerekir. Uzun süre boyunca

¹ “It is clearly that wealth is not the good that we want: wealth is not more that one useful thing that is wanted for an other aim” (Aristotle, Nicomachean Ethics, I, 6, p. 7).

psikoloji bilimi altında yer alan mutluluk konusuna yakın dönemde iktisatçılar da ilgi göstermeye başlamış ve bu durum mutluluk çalışmalarında gözle görülür bir artışa neden olmuştur.

Şekil 1 – Mutluluk çalışmalarındaki artış

Kaynak: Ruut Veenhoven, Overall Satisfaction, 2012a, s. 43.

Şekil 1, mutluluk alanında yapılan çalışmaların sayısını (yıllık olarak) göstermektedir. Grafiğe göre mutluluk alanında 1960'lara kadar önemsenmeyecek kadar az sayıda çalışma yapılmışken, bu tarihten sonra hızlı bir artış gerçekleşmiş ve 2010 yılında mutluluk alanında yılda 300'ün üzerinde yayın ortaya çıkmıştır.

1960 öncesinde mutluluk çalışmaları neden az sayıdadır? Yakın dönemde iktisatçıların mutluluğa ilgisi neden artmıştır? Bugün daha mutlu muyuz? Mutluluk nasıl ölçülür? Hangi faktörler mutluluğumuzu etkiler? Para mutluluk getirir mi?

Bu bölümde yukarıda yer alan sorulara cevaplar aranacaktır. İlk olarak mutluluğa bakış ile ilgili bir dönemlendirme yer alacak, ardından "bugün daha mutlu muyuz?" sorusu cevaplanmaya çalışılacak ve son olarak iktisatçıların mutluluğa yönelme nedenleri ve mutluluğun iktisadi belirleyicileri tartışılacaktır.²

² Bu bölümde mutluluğa yönelik kavramsal bir tartışmaya girilmemektedir. Mutluluk, yaşam memnuniyeti ve öznel iyi oluş kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Özge Gökdemir ve Ruut Veenhoven, 2014.

Mutluluğa yönelik bir dönemlendirme

Batı düşüncesinde “Mutluluk” başlıca üç dönemde incelenmiştir: Antik yunan felsefesinin hâkim olduğu erken dönem, aydınlanma dönemi ve sonrası (Faydacılık-Utilitarianism veya (utilitarianizm), ve refah devleti dönemi.

Antik yunan felsefesinde “mutluluk” başta Aristo ve Plato olmak üzere pek çok düşünürün ilgisini çekmiştir. Mutluluğun çeşitli tanımları yapılmış, bireysel ve toplumsal düzeyde mutluluğa ulaşmanın yolları tartışılmıştır. Bu dönemde “mutluluk” kelimesinin birden fazla karşılığı mevcut ancak Plato, Aristo ve diğer filozoflar mutluluğu ifade etmeye yönelik olarak en çok “eudaimonia” ifadesini kullanmışlardır (de Heer, 1968). “Eudaimonia” eski Yunan medeniyetinde içe nüfuz eden iyi ruhsal durum halini veya sağlıklı, mutlu ve varlıklı olmayı içeren iyi oluş halini yansıtmaktadır. Mutlu insana da “Eudaimon” denmektedir. Ahlak felsefesinde ise “Eudaimonia” bireyin iyi oluşuna yönelik doğru bir şekilde hareket etmesidir. İlerleyen dönemlerde ise “Eudaimonia” kelimesi “mutluluk”, “refah” ve “insan gelişimini” ifade etmek üzere çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin Elizabeth Anscombe (1958) eudaimonia’yı “human flourishing” (insan gelişimi) olarak çevirirken Kenny (1999) kelimenin en iyi karşılığının “mutluluk” olacağını vurgulamıştır.³

Erken dönem Yunan Felsefesinde, ulaşılabilecek en yüksek nokta (ve nihai bir hedef) olan mutluluğa ancak insan hayatının sonunda erişilebildiğine inanılmaktadır.⁴ Mutluluk bireysel düzeydedir ve “erdemli hayat” ve “mutluluk” arasında çok güçlü bir ilişki mevcuttur. Bu durum beraberinde iyi ve erdemli bir hayata nasıl ulaşılabileceği sorusunu da gündeme getirmiştir. İyi bir hayat, zenginlik ve sağlık mutluluğa ulaşmada birer araç olarak görülmektedir (Aristotle, 1980, I, 4, 1095).

Bu dönemde Eudaimonia ve hedonizm (hazcılık) arasındaki ayrıma da güçlü bir vurgu yapılmaktadır. Örneğin Aristo, pek çok insanın mutluluk ve haz arasındaki ayrımı bilmediğini, bu kavramları birbirine karıştırdığını vurgulamaktadır. Aristo’ya göre eudaimonia, haz, gurur veya para ile ilişkilendirilemez, bir tutulamaz. Mutluluk sadece erdemli davranışa değil aynı zamanda iyi talih gibi dışsal etkilere de bağlıdır ve bu durumda insan gerçek anlamda ancak ölüm anında mutluluğa erişmiş olur (çünkü aksi halde gelişmeler tersine dönebilir). Aristo döneminin mutluluğa bakış açısı sivilidir; filozoflar sivil, sosyal ve politik çerçeve ayrımlarına başvurmamıştır. Bu döneme dair mutluluk açısından dikkat çeken son nokta ise bugün sıkça tartışılan “insanların mutluluklarının diğerlerinin tercihlerine de bağlı olması” görüşünün yaygın bir biçimde benimsenmiş olmasıdır.

Orta çağ Avrupasında ise mutluluğa yönelik yaklaşımlar pek olumlu değildi. Düşüncelerin kilise tarafından şekillendirildiği bir ortamda Hz. İsa’nın çektiği sıkıntılar referans gösterilerek “acı çekmek” anlayışı yüceltilmiştir. Kilise tarafından dayatılan görüşe göre “mutluluk” yalnızca insanoğlu dünyaya gelmeden (düşmeden) önce vardı ve gerçek inananlara dünya yaşamından sonra

³ Almanca mutluluk “Gluck” hem şans hem de talih anlamına gelmektedir. İngilizcede ise happeness “to happen” “gerçekleşecek/gerçekleşmekte” fiilinden gelmektedir. On dokuzuncu yüzyılda İngiliz yazarlar ise mutluluğun daha çok haz ve eğlenceyi içerdiğine inanıyorlar.

⁴ Bu açıdan bakıldığında çocuklar mutlu olamaz çünkü davranışları henüz hayata geçmemiş durumdadır. Bir başka ifade ile ancak yetişkin bir insan mutluluğu yakalayabilir.

tekrar bağışlanacaktır. Anlaşılabacağı üzere dünya yaşamında mutluluğa yer yoktur, dünyevi mutluluk arzulanır ve istenir bir hedef değildir. Her ne kadar tüm kiliseler dünyevi mutluluğa aynı olumsuzlukta yaklaşmasalar da, orta çağ Avrupasında mutluluğa yönelik uzun bir dönem karamsar bir bakış baskın ve kalıcı olmuştur. İçinde yaşanan dönemde yaşam süresinin kısalığı, toplumsal gelişme sürecindeki zorluklar da bu bakış açısının yerleşmesinde etkili olmuştur (Mariansky & Turner 1992, Sanderson 1995).

On yedinci yüzyılda yaşanan “entelektüel aydınlanma”, düşünce biçiminde iki önemli (radikal) değişime neden oldu: bir taraftan kiliselerin dine referans vererek yaptıkları değerlendirmeler yerine olguların incelenmesine yönelme başlarken, diğer taraftan gelenekler ve kalıplaşmış düşünceler yerine akıl yürütme (mantık) ön plana çıktı. Orta çağın acı çekme üzerine kurulu anlayışından sonra on sekizinci yüzyıl aydınlanması ve ahlaki felsefecilik, mutluluğun sadece öteki hayat ile sınırlı olmadığını, bu dünyada da yakalanabileceğini/yaşanabileceğini vurgulamıştır. Değişen bakış açısı sonucu; mutluluğa ulaşmak tekrar önemli bir hedef haline gelirken (gerçekleşebilmesi mümkün olan) mutluluğun akıl yürütme ile daha da arttırılabileceği ortaya çıkmıştır.

On sekizinci yüzyılda aydınlanma düşünürlerinin tasvir ettiği pek çok şey gerçekleşti. Modern toplumlarda giderek ivme kazanan araştırma endüstrisi ve yaygınlaştırılmış eğitim sektörü ile mantık (sorgulama) geleneksel düşüncelerin yerine geçti. “Sağlık hizmetlerinden, bürokrasiye kadar yaşamın pek çok alanında rasyonellik anlayışı yaygınlaştı. Politik kurallar doğuştan gelen haklar yerine daha demokratik ve teknokratik bir yapıya dönüştü.

Bu gelişmeler sonucunda mutluluğun kesin olarak ne anlama geldiği, mutluluğa nasıl erişilebileceği ve vatandaşlarının mutluluğunu sağlamaya yönelik olarak devletin sorumlulukları ciddi biçimde tartışılmaya başlandı. Bu konular ortaya yeni çıkan ve giderek yükselmekte olan bilimsel çevrelerde de ele alınmış ve bu alanda pek çok kitap/kitapçık yayınlanmıştır.⁵

Bu gelişmelere rağmen mutluluk idealinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca kesintisiz sürdüğünü söylemek güç. Kiliseler, liberaller ve ulusalcılardan gelen eleştiriler sonucunda on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında mutluluk yazını ciddi bir gerilemeye maruz kalmıştır. Bu dönemde hastalıklar, yoksulluklar, savaş ve depresyon daha öncelikli konular haline gelmiştir. Yirminci yüzyılda ise bu aktörlerin güçlerini kaybetmeleri ve daha önceki problemlerin pek çoğunun çözülmesi sonucu mutluluğa yönelik eleştiriler giderek ortadan kaybolmuştur.

Refah devleti uygulamalarının başladığı yirminci yüzyılın ikinci yarısı mutluluk idealinin parlak dönemi olmuştur. Yaşam standartlarındaki gözle görülür artış sonucu ortalama bir vatandaş eski dönemin krallarından daha konforlu bir hayat yaşamaya başlamıştır. Konfordaki artışa paralel olarak insan ömrü uzarken yaşam beklentisi son iki yüzyıl içinde neredeyse iki kat artmıştır.

Arasöz: Mutluluk Ölçülebilir mi?

⁵ Fransa’daki literatür Mauzi (1960)’da Hollanda’daki tartışmalar ise detaylı bir şekilde Buijs (2007) tarafından sunulmuştur.

Mutluluğun ölçülmeye başlanması ile birlikte zaman içinde mutluluk seyrinin izlenmesi mümkün olurken, ölçme yöntemi ise tartışmalara konu olmuştur. İktisat biliminde objektif ölçüm yöntemleri ön planda olduğu için “Sübjektif olarak ölçüldüğünde insanlar mutluluklarını doğru şekilde yansıtabilirler mi?” sorusu ön plana çıkmıştır. Özellikle erken dönem yaklaşımlarda insanların mutluluk düzeylerini tam olarak bilemeyecekleri, bilseler de bunu doğru bir şekilde yansıtamayacaklarına inanılmaktaydı. Ancak bugün geldiğimiz noktada insanların mutlulukları hakkında sağlıklı fikir sahibi olduklarına ve bunu doğru bir şekilde ifade edebildiklerine inanılmaktadır.⁶

Dünya çapında yapılan çalışmalarda bir veya birkaç soru ile bireylerin mutluluklarına yönelik değerlendirmelerini ölçebilmek mümkün. Örneğin bu çalışmalardan en eskisi olan General Social Survey (GSS)’de mutluluk “Genel olarak baktığınızda bugünlerde ne kadar mutlusunuz?” sorusu ile 3 ölçekli olarak sorulmaktadır (1. Çok mutlu 2. Mutlu 3. Mutlu değil). Eurobarometer Survey, British Household Panel Survey (BHPS), the German Socio-Economic Panel Study (GSOEP), the Russian Longitudinal Monitoring Survey (RLMS) gibi düzenli uygulanan anketlerin ölçümleri kullanılarak ülkeler için uzun süreli mutluluk verileri takip edilebilmektedir. Bu anketlerde (1’den 4’e kadar veya 1’den 10’a kadar gibi çeşitli ölçekler içeren) sorular aracılığıyla bireylerin mutluluklarına ve yaşam memnuniyetlerine yönelik olarak kendilerini nerede hissettikleri sorulmaktadır. En yaygın olan ölçüm ise 10 ölçekli (1-10) yaşam memnuniyeti sorusudur. Bireyin yaşam kalitesini genel olarak değerlendirmesi ile ulaşılan olumluluk derecesi anlamına gelen yaşam memnuniyeti (life satisfaction) “Hayatınızı bir bütün olarak değerlendirdiğinizde genel olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?”(1 hiç memnun değilim – 10 çok memnunum) sorusu ile ölçülmektedir. Bireyin hayatını bir bütün olarak yargılaması ile ortaya çıkan sonuçlara göre ülkelerin dünya yaşam memnuniyeti sıralamasında nerede oldukları görülebilmekte ve mutluluğa yönelik uzun dönemli eğilimler incelenebilmektedir.

Bugün daha mutlu muyuz?

Yaşam standartlarındaki gözle görülür artışa rağmen bugün daha fazla mutlu olup olmadığımıza yönelik bazı kuşkuvar mevcut. Zaman içinde mutlulukta gözle görülür bir artış olduğunu vurgulayan teorilerin karşısında, mutluluğun tarihsel süreçte aynı kaldığını (ve hatta giderek azaldığını) vurgulayan görüşler yer almaktadır.

Mutluluğun zaman içinde sabit kaldığını öne süren bu yaklaşımlardan biri mutluluk düzeyini insan vücudunun sıcaklığı ile ilişkilendirmektedir: Bu görüşe göre insan vücudu nasıl 36 derece sıcaklıkta sabit ise, bireylerin mutluluk düzeyleri de en sonunda (0-10 ölçütünde) 7,5 seviyesinde sabitlenecektir. Bu yaklaşıma göre insan mutluluğunun doğası gereği bir kısıtı (sınırı) vardır ve mutluluk düzeyi zaman içinde değişmez. Zor şartlarda mutluluk azalabilir, daha sonra denge seviyesine geri dönebilir ancak yaşam standartları yükseldiğinde mutluluk düzeyi denge seviyesinin daha üstüne çıkamaz (Lykken 1999; Cummins, 2010).

⁶ Örneğin 10 Amerikalıdan 8’inin hafta bir veya daha fazla mutluluklarını düşündükleri ortaya çıkmıştır (Freedman ve Shaver, 1975, p.70). Sonuç olarak mutluluğa verilen cevaplar hızlı ve yüksek oranda, aynı zamanda basmakalıp cevaplar toplam içinde çok önemsiz düzeyde kalmaktadır (Veenhoven, 1984; pp.40-42).

Bir diğerk yaklaşıma göre ise modern toplumda, modernleşmenin olumsuz etkilerinden ötürü, mutluluk düzeyi giderek azalmıştır. Örneğin “Unbehagen in der Kultur” (society and its discontents) (1928) başlıklı eserinde Freud medeni toplumun yapısına uygun olmayan ilkel tutkuların mutluluğu belirlediğini, bu durumun da toplumsal gelişme sonucu eskisine kıyasla daha az mutluluğa neden olduğunu vurgulamaktadır. Modern topluma yönelik bir başka eleştiride ise modernleşmenin yabancılışmaya ve sosyal bağların zayıflamasına neden olan negatif dışsallık yarattığını ve bunun da mutluluğu olumsuz etkilediği vurgulanmaktadır (Lane, 2000). Modernleşme sürecinde (sosyal istatistiğin gelişmesinden hareketle) hırsızlık, cinayet, yoksulluk ve intihar gibi vakaların kayıtları referans gösterilerek (pek çok sorunun zamanla çözümlmesine rağmen) mutluluğun olumsuz etkilendiği görüşü savunulmaktadır.

Ancak teorik düzeydeki tartışmaların deney ve gözleme dayalı bulgularla test edilmesi o kadar kolay değil. Bunun temel nedeni mutluluk hesaplamalarının yirminci yüzyılın ortasından itibaren başlamış olmasıdır. Bu nedenle, bu bölümde mutluluk hesaplamalarının başladığı yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşam standartlarındaki gelişmenin mutluluk üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Yukarıda bahsedilen olumsuz yaklaşımların karşısında Ruut Veenhoven’ın çalışmaları zaman içinde gelirdeki artışa karşılık ülkelerdeki mutluluk düzeyinin arttığını göstermektedir. Veenhoven, ülkelerin zaman içindeki seyrini inceleyebilmek için geliştirdiği yöntemlerle Dünya Mutluluk Veritabanının (World Database of Happiness – WDH, Veenhoven 2012b, 2012c) zengin veri setinden yararlanarak ülkeler arası karşılaştırma zorluklarının üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu zorluklardan en önemlisi anketlerde mutluluk yerine ona yakın kelimelerin kullanılabilmesi ve cevap ölçütlerinin çeşitli olmasıdır. Bu durum mutluluk skorlarının karşılaştırılmasını ve zaman içindeki değişimini incelemeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle WDH’da mutluluğun farklı tanımlarına yönelik çeşitli kategoriler oluşturulmuş ve aynı kavramı ve ölçeği kullanan çalışmalar bir tarafta toplanmıştır. Araştırmada iki çeşit bulgu birbirinden ayrılmıştır: “dağılımsal bulgular” (distributional findings) ve “korelasyona yönelik bulgular” (correlational findings). Dağılımsal bulgular belli bir nüfusta insanların ne kadar mutlu olduğunu gösterir ve genellikle merkezi eğilim (ortalama) şeklinde özetlenir.⁷ Korelasyonel bulgular daha fazla veya daha az mutluluk ile paralel giden değişkenlere ve değişkenler arası ilişkiye yönelik bulguları içerir.⁸

2013 yılı sonu itibariyle WDH’da 1946-2012 arasında 164 ülkeden genel nüfusun ortalama mutluluğuna yönelik olarak toplanan “ülkelerdeki mutluluk” veriseti 5568 bulguya sahiptir. Zaman serileri oluşturulurken anket sorularının özdeş olmasına ve en az 10 yıllık bir dilimi kapsamına dikkat edilmiştir.⁹ Mutluluk 0-10 arası ölçüldüğü için 0,01’lik bir katsayı yılda 0,1’lik bir artış anlamına gelmektedir. Bu da 10 yılda 1 puanlık bir artışa neden olmaktadır (aynı durum düşüş için de geçerlidir). Ayrıca, eğilimi yorumlamaya yönelik olarak da bir rasyo belirlenmiştir. Rasyo 1’den yüksek ise mutluluk artışı, mutluluk düşüşüne kıyasla daha baskın anlamına gelmektedir; 1

⁷ Dağılımsal bulgular çeşitli gruplar için kategorilere ayrılmıştır: yetişkinler, yaşlılar, bölgeler, şehirler vb. gibi.

⁸ Değişkenler ve bağımlı değişken arasındaki ilişki çeşitli ölçütlerle ifade edilir örneğin Pearson’s korelasyon katsayısı gibi.

⁹ Metodolojiye yönelik detaylı bilgi için (Veenhoven & Vergunst 2014).

rasyosunda (oranı) ise artan ve düşen mutluluklar eşit ölçüde sık olurken rasyo 1'den küçük olduğunda mutlulukta düşüş trendi daha yaygın olmaktadır.

Analiz

Mutluluk zaman içinde aynı düzeyde mi kaldı yoksa pek çok ülkede arttı mı? Doğrusal regresyon sonuçları 199 serinin yüzde 67'sinde mutlulukta artış gösterirken yüzde 33'ünde ise düşüş göstermektedir. Rasyo ise birden yüksek değere sahiptir: 2,0. Ülkeler açısından bakıldığında ise; 66 ülkenin yüzde 62'sinde mutluluk artarken yüzde 38'inde düşüş yaşanmıştır.

Tablo 1. Ülkelerdeki ortalama mutluluğun değişimi (1950-2010)

Değişim Eğilimi	Seriler		Ülkeler	
	Sayı	%	Sayı	%
Artış	133	67	41	62
Azalış	66	33	25	38
Toplam	199	100	66	100
Oran (artış/azalış)	2.02		1.63	

Kaynak:Veenhoven & Vengust 2014

Yukarıdaki ayrıştırma, mutluluktaki artış ve düşüş eğilimini göreceli olarak verse de değişim hakkında ufak bir fikir vermektedir. Değişimi gösterebilmek için de mutluluktaki ortalama değişim incelenmektedir.

Tablo 2 Ülkelerdeki ortalama mutluluğun dönemlere göre değişimi – 0-10 ölçeğinde

Dönem	Seriler		Ülkeler	
	Sayı	Katsayı	Sayı	Katsayı
10-20 yıl	114	+0,017	31	+0,010
20-40 yıl	67	+0,013	27	+0,009
40 yıldan fazla	18	+0,020	9	+0,030
Toplam	199	+0,016	67	+0,012

Kaynak:Veenhoven & Vengust 2014

199 seride yıllık ortalama mutluluk artışı +0,016'dır. 67 ülkedeki ortalama artış ise +0,012'dir. Bu rakamlar ilk bakışta etkisiz veya küçük görülebilir ancak uzun dönemde mutlululukta önemli bir artış anlamına gelmektedir. 0.012'lik büyüme hızında ortalama mutluluk 83 yılda 0-10 ölçeğinde bir puan yükselmektedir. Bu ölçekte mutluluk dağılımı 2,5 ve 8,5 arasında olduğu için bir puanlık artış yüzde 17'lik kazanca denk gelmektedir.

Mutluluktaki artış gerçekten uzun dönemli midir? Tablo 2 çeşitli dönemlerdeki mutluluk eğilimini (en az 10 yıllık dilimler şeklinde) göstermektedir. Sonuçlar 1950 ve 2010 arasında mutluluktaki

artışın devam ettiğini göstermektedir. Özellikle çok uzun dönemde (+40 yıl) mutluluktaki artışın çok daha güçlü olduğu görünmektedir.

Tartışma

Yukarıdaki veriler bize 1950 sonrasında pek çok ülkede ortalama mutluluğun arttığını göstermektedir ancak bu bulgu “Aydınlanma dönemine kıyasla mutluluk bugün ne düzeyde?” sorusuna cevap vermemektedir. Mutluluğa yönelik ampirik araştırmalar 1950’lerde başladığı için Avrupalıların onsekizinci yüzyılda mutluluk açısından ne durumda olduklarını bilemiyoruz. Ancak o dönemdeki yaşam şartları (kişi başı gelir, cinayet vb.) hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve bu faktörlerin ortalama mutluluğa etkisini bildiğimiz için geçmiş dönemlere yönelik bir analiz yapılabilir (Dolan ve diğerleri, 2008). Bu durumda on sekizinci yüzyılda Avrupa’da ortalama mutluluğun günümüzdeki mutluluk değeri olan 7,5 düzeyinin çok daha altında olduğunu ileri sürebiliriz. Bu skor, günümüzde Pakistan’daki ortalama mutluluk düzeyi olan 5’e denk gelmektedir (Veenhoven 2012d).¹⁰

Özetle, yukardaki bulgulardan hareketle aydınlanma düşünürlerinin daha fazla mutluluğun mümkün olduğu yönündeki yaklaşımlarında haklı oldukları söylenebilir. Açıkçası mutluluk yaşadığımız hayatta mümkündür ve daha da artabilir. Veriler 1950’lerdeki ilk hesaplamalardan bu yana mutluluğun pek çok ülkede arttığını göstermektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde ortalama mutluluk değeri 0-10 ölçeğinde yaklaşık 7,5 düzeyinde iken Danimarka’da bu değer yaklaşık 8,3 civarındadır.

Mutluluğun uzun dönemli eğilimi hakkında yorum yapabiliyor olsak da, aydınlanma döneminden bu yana mutluluk düzeyindeki dalgalanmaların büyüklüğü hakkında hiçbir fikrimiz yok. Ancak özellikle ekonomi krizlere bağlı kısa dönemli dalgalanmalar uzun dönemli mutluluk eğilimini olumsuz etkileyebilmektedir (ABD örneği) veya Japonya’da olduğu gibi ekonomik büyümeden ziyade ekonomik sisteme olan güvensizlik mutluluğun seyrini olumsuz etkileyebilmektedir (Suziki 2009).

İktisat, İktisatçılar ve Mutluluk

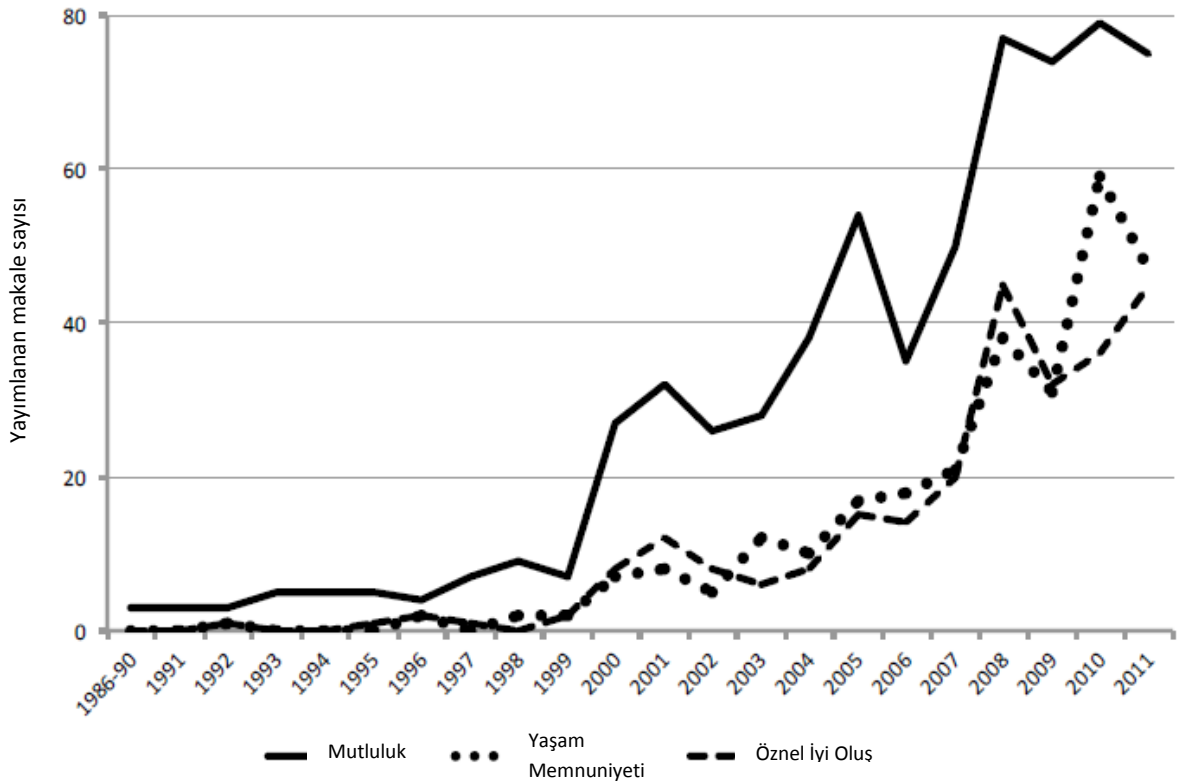
Uluslararası yazında yer alan pek çok çalışma mutluluğun zaman içinde arttığını ve yaşam standartlarındaki iyileşmenin bunda büyük etkisi olduğunu göstermektedir. İktisatçıların son dönemde mutluluğa yönelik artan ilgisi de tam bu noktada, yaşam standartlarındaki iyileşme ile yakından ilişkilidir. Günümüzde “happiness economics” (mutluluk ekonomisi) alanı altında yapılan çalışmaların sayısı dünyada hızla artmaktadır. Mutluluk ekonomisi “davranışsal iktisat”, “refah iktisadı” ve “kalkınma iktisadı” alanları ile yakından ilişkilidir. Refah ekonomisi ve davranışsal iktisat içinde “mutluluk” kavramının “fayda”nın yerini almasına yönelik tartışmalar mevcut iken, kalkınma iktisadında ise mutluluk gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Mutluluk ekonomisi ise ampirik çalışmalarla gelişen bir alan olarak mutluluğun ekonomik

¹⁰ Yaklaşık 60 yıllık bir artış trendi gözlenebiliyor. 67 ülkedeki ortalama yıllık artış +0.012 idi yani 83 yılda bir puanlık artış. Bu durumda mutluluk son iki yüzyıl boyunca 2 puandan fazla artmış olmalı ve bu da yaklaşık 5’e denk düşmektedir.

belirleyicilerine, mutluluğu arttırmaya yönelik iktisat politikalarına (ve politikaların mutluluk üzerindeki etkilerine) odaklanmaktadır.

Eskiden daha çok psikologların hâkim olduğu mutluluk alanına (yayınlanan çalışmaların sayısı dikkate alındığında) iktisatçıların girişi yakın sayılabilir. Ancak iktisatçıların konuya ilgisi çok daha eskiye gitmektedir. Adam Smith, Jonh Stuart Mill, Jeremy Bentham gibi klasik iktisatçılar bir şekilde çalışmalarına mutluluğun elde edilmesinin önemini eklemişlerdir. Ancak iktisat bilimi (diğer disiplinlerle etkileşim konusunda) zamanla giderek daha katı ve matematiksel olma yolunda ilerledikçe refahın daha dar bir tanımı ön plana çıkmıştır. Fayda sadece gelire/tüketime bağlı olurken bireysel tercihler/seçenekler kısıtlı bir bütçeyi rasyonel kullanmaya yönelik olarak ön plana çıkmıştır. Yakın dönemde ise iktisat yazınında mutluluk yeniden yükselişe geçmiştir. Aşağıdaki grafik yakın dönemde mutluluk ekonomisi alanında yapılan çalışmaların sayısındaki önemli artışı göstermektedir.

Şekil 2. 1986 ve 2011 yılları arasında EconLit tarafından taranan mutluluk ekonomisi makalelerinin sayısı

Kaynak: (Stutzer & Frey, 2012) s.2. EconLit verilerinin hesaplanması ile oluşturulmuştur.

Şekil 2, 1990'lardan bu yana yayınlanan mutluluk ekonomisi çalışmalarının sayısını göstermektedir. EconLit'de referans gösterilen (özetinde ve başlığında) mutluluk, yaşam memnuniyeti veya öznel iyi oluş anahtar kelimelerine sahip olan çalışmaların sayısı 1986-90 döneminde 3'den 2011'de 146'ya çıkmıştır. Özellikle 2000 yılından günümüze mutluluk ekonomisi çalışmalarının sayısında ciddi bir artış olmuştur.

Klasik Dönem

Adam Smith, Jonh Stuart Mill gibi klasik iktisatçılar yazılarında mutluluk konusuna değinmişlerdir. Örneğin Smith, toplumlarda insanları nelerin mutlu ettiğine dair örnekler sunmuş ve mutluluğun belirleyicisi olarak fiziki yaşam standartlarına gönderme yapmıştır. Ancak klasik dönemde mutluluk kavramının fiziksel koşullardan daha çok haz, refah, huzur gibi faktörlerden etkilendiğini belirtmek gerekir.

Klasik iktisatçılar arasında mutluluğa yönelik en büyük katkı ve radikal yaklaşım Jeremy Bentham'dan gelmiştir. Bentham toplumda herkesin amacının mutluluğu yakalamak olduğunu ve kamu politikalarının da daha fazla mutluluğu sağlamaya yönelik olduğunu vurgulamıştır. Jeremy Bentham (1789) "On Morals and Legislation" başlıklı meşhur eserinde mutluluğu yaşamdan alınan (sübjektif) keyif, zevk ve acıların toplamı olarak tanımlar ve ahlakın temeli olarak ilan eder. Bentham'a göre iyi ya da kötü hareketler, uygulamalar ve politikalar mutluluğa etkileri üzerinden değerlendirilmeli ve yargılanmalıdır. Hükümet politikalarının temel hedefi daha çok insanın daha fazla mutluluğunu sağlamaya yönelik olmalıdır (greatest happiness of the greatest number of people) ve bunu da ideolojiden ziyade olgu ve mantığa dayanarak yapmalıdır. Sonuç olarak ortaya çıkan etik ise "utilitarianism" (faydacılık) olarak bilinmektedir. Faydacılığın referans noktası olan hedonik yaklaşıma göre hazlar ve acılar bireylerin karar alma sürecini etkiler ve yönlendirir ve en önemlisi objektif olarak da ölçülebilirler. Faydacı yaklaşımın "fayda" analizi bugünkü "mutluluk" kavramına çok benzerdir. Standart iktisat teorisinin tanımladığı fayda sadece karar almaya yönelik faydayı (decision utility) içerirken, mutluluk aynı zamanda Bentham'ın vurguladığı deneyimlenmiş faydayı da (experienced utility) içermektedir.

Marjinal Devrim Sonrası

Uzun bir süre boyunca –belki de yüzyıl – refah ekonomisi faydacı yaklaşım tarafından domine edilmiştir. Jeremy Bentham tarafından modern şeklini alan ve Mill, Edgeworth, Sidgwick, Marshall ve Pigou gibi pek çok iktisatçı tarafından desteklenen bu yaklaşımda sosyal faaliyetler değerlendirilirken ve kamu politikaları belirlenirken mutluluğa önemli bir rol verilmiştir. Ne yapılmalı sorusuna cevap ararken fayda ve bireysel mutluluk eş anlamlı kullanılmıştır.

Ancak "marjinal fayda" devrimini takip eden süreçte mutluluk yerini dar anlamda faydaya bırakmıştır. Faydanın tanımı zaman içinde değişmiş, tüketicilerin sadece kendi tükettikleri mal ve hizmetten aldıkları haz ordinal olarak ölçülmeye başlanmış ve bireyin elde edeceği fayda sadece karar alma süreci ile ilişkilendirilmiştir. 1930'larda Lionel Robbins'in ve diğerlerinin (mantıksal pozitivismden etkilenmeleri sonucu) faydanın ölçülmesinde bireyler arası karşılaştırmanın hiçbir bilimsel temeli olmadığını vurgulamaları refah iktisadının geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır (Robbins, 1938). Pareto optimalitesi (artık bundan sonra bireyin durumunun daha iyi olmasının bir başkasının durumunu daha kötüye sokma koşuluna bağlı olduğu nokta) dar anlamda "fayda" tanımı ve özellikle faydanın karşılaştırılabilir olmaması üzerinden tanımlanmış ve refah politikaları bu varsayımlar altında şekillenmiştir. Yeni refah ekonomisindeki dikkat çeken nokta, sosyal gelişimin ancak herkesin faydasının artması ile (bir bireyin faydası artarken diğerinin faydasının azalmaması) mümkün olacağı vurgusudur. Ancak bu yaklaşım faydanın dağılımına

yönelik duyarsız olduğu gibi (mutluluktaki eşitsizlik) fayda dışında herhangi bir değişkeni (haklar ve özgürlükler gibi) faydaya yönelik dolaylı etkileri dışında başlı başına dikkate almaz (Sen, 1986). Diğer yandan kardinal ölçülebilir olan ve bireyler arası karşılaştırmaya imkân veren mutluluk deneyimlenmiş, sürece yönelik ve karar almaya yönelik faydayı içererek dar anlamdaki faydaya kıyasla çok daha zengin bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda refah politikaları ve pareto optimalitesi tamamen farklı bir yere doğru evrilebilecektir.

Yakın Dönem

Yakın dönemde iktisatçıların mutluluğa ilgisinin artmasında temel etken 1960'lardaki kültürel iklimin saf ekonomik kavramlara dayalı iktisadi büyümenin ötesine geçmeye yönelik sinyaller içermesi olmuştur. Ekonomik büyümenin ve gelişmişliğin sermaye birikimi ile ilişkilendirildiği uzun yılların ardından Myrdal, Galbraith, Hirschman gibi önemli isimlerin ana-akıma eleştirel yaklaşımları, sosyal göstergeler üzerine yapılan çalışmalara cesaret vermiştir. 1960'ların sonlarından itibaren kalkınmada çevresel faktörlerin, özgürlüklerin, demokrasinin ve insani faktörlerin etkisi vurgulanmaya başlamıştır. Mutluluk da günümüzde gelişmiş ülkelerde önemli bir refah ölçütü olarak kabul edilmiş ve gelişmişlik göstergeleri arasındaki yerini bulmuştur. Özellikle Amartya Sen'in özgürlükler kavramı ile pareto optimumu sorgulaması mutluluk ve fayda üzerinden yeni bir tartışma başlatmış ve refah ekonomisinde yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bruni ve diğerleri, 2008).

Sen'e göre temel olarak analizlerde bireyler arası karşılaştırmaya ve bireysel faydaya yönelik kardinal yaklaşıma yer vermeyen pareto etkinliğinin "iyi bir toplum" için yeterli bir koşul olduğu söylenemez (Amartya Sen, 1986,18).¹¹ Özellikle karar alma sürecinde görülen anormallikleri vurgulayan çalışmalarda ise standart iktisat teorisinin dayandığı objektivist yaklaşım teorik ve ampirik açıdan ciddi biçimde sorgulanmaktadır. Bu çalışmalarda objektivist yaklaşımın insan iyi oluşunu anlamaya yönelik bir katkıda bulunmaması nedeniyle faydaya yönelik subjektif (öznel) yaklaşım savunulmaktadır (Thaler, 1992).

Son dönemde giderek artan sayıda araştırmacı öz bildirim dayalı (beyan edilen) öznel iyi oluşun bireysel faydayı göstermede güçlü bir vekil (proxy) olduğunu vurgulamaktadır (Frey ve Stutzer, 2002). Bu durumda fonksiyon kardinal ve bireyler arası karşılaştırılabilir olması nedeniyle neoklasik fayda fonksiyonundan oldukça farklılık göstermektedir. İnsanlar öznel iyi oluşları mevcut şartlara, diğer insanlarla karşılaştırmaya, geçmiş deneyimleri ve gelecekteki beklentilerine yönelik ifade edebilirler. Aynı zamanda deneyimlenen ve sürece yönelik (procedural) faydayı içermesi ve pek çok insan için nihai hedef olması nedeniyle öznel iyi oluş faydadan çok daha geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

Mutluluğun Modellenmesi

¹¹ Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı ve mutluluğa ilişkin detaylı analizi için bkz: Sen, 2008.

¹² Örneğin iş güvencesi, statü ve para (gelir) gibi faktörler tek başına çok güçlü bir şekilde arzulanmaz, bunlar bireyleri daha mutlu hissettirdikleri için istenmektedir.

Bireysel mutluluk ölçülebilir ve analiz edilebilir. Böylelikle “Gelir düzeyi, başkalarının geliri, işsizlik, enflasyon mutluluğu nasıl etkiler?”, “gibi soruları cevaplamak mümkün hale gelmektedir.

Kişi başı gelir, işsizlik gibi nesnel ölçütlerden farklı olarak öznel iyi oluş tek boyutlu ve genel olarak kişinin kendi yaşamına ilişkin genel değerlendirmesini yansıtan bir değişken olarak tanımlanmaktadır. Öznel iyi oluşu etkileyen pek çok değişken mevcuttur. En başta sağlık, yaş, eğitim, medeni durum, gelir, istihdam durumu gibi sosyo-ekonomik faktörler gelmektedir. Özellikle ekonomik faktörlerin mutluluk üzerindeki etkisini incelerken sosyo-demografik değişkenlerin modele eklenmesi, analizin güçlü olması açısından büyük önem taşımaktadır. Böylelikle (istikrarlı ve değişen yaşam standartlarına karşı hassas olan) öznel iyi oluş verileri sıralı ekonometri modellerinde test edilebilmekte, değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkisi incelebilmektedir.

Bu durumda öznel iyi oluş modeli (subjective well being):

$$W = SWB(y, X)$$

şeklinde ifade edilebilir. W iyi oluşu, “ y ” hane halkı gelirini ve “ X ” ise öznel iyi oluşu etkileyen değişkenleri (eğitim, yaş, cinsiyet, istihdam, din ve sağlık gibi) ifade eder. Modelin ekonometrik denklem şeklinde gösterimi ise aşağıdaki gibidir:

$$W_{it} = a + bX_{it} + e_{it}$$

$X = x_1, x_2, \dots, x_n$ (t zamanında i bireyi için) sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik karakteristikleri gösterir ve ekonometrik denklemler her faktörün mutluluk üzerindeki etkisini ayrı olarak inceleyebilmemize olanak sağlar. Hata terimleri, gözlenemeyen karakteristikler (kişisel özellikler gibi) e hata terimi içinde yer almaktadır. Hata teriminin büyüklüğü genellikle yönlendirmenin, korelasyon ölçüm hatalarının ve gözlenemeyen kişisel özelliklerin rolünü ön plana çıkarmaktadır.

Daha önce belirtildiği üzere öznel iyi oluşu ölçmeye yönelik olarak anketlerde sıkça kullanılan 10 ölçekli yaşam memnuniyetine verilen cevaplar Y 'nin $j = 0, 1, 2, \dots, k$ kategorilerinin doğal bir yapıda küçük < orta < büyük sıralı ölçekli olduğu için mikroekonometrik modellerde eşit aralıklı olmayan, ve sıralı kategorilere sahip bir bağımlı değişkenin varlığında sıralayıcı olasılık modelleri göz önünde bulundurulur. Bu modeller, sıralı logit (ordered logit) veya sıralı probit (ordered probit) modeller olarak ifade edilebilir.¹³ Ancak yakın zamanda mutluluğun mikroekonometrik denklemine yönelik yapılan metodolojik bir çalışmada en küçük kareler yönteminin de sıralı logit modellerine benzer sonuçlar verdiği vurgulanmıştır (Ferrer-i-Carbonell ve Frijters, 2004).¹⁴

¹³ Sıralı logit ve sıralı probit modelleri arasındaki seçim farklılığı, hata teriminin dağılımından kaynaklanmaktadır. Probit modelde hata teriminin dağılımı normal dağılım olarak kabul edilir. Sıralı logit modelde ise hata terimi lojistik olarak dağılmıştır. İki model arasındaki diğer bir farklılık ise gizli bağımlı değişkenin özelliği ile ilgili yapılan varsayımdır. Probit model kullanıldığında gizli bağımlı değişkenin sürekli bir değişken olduğu varsayılmaktadır. Logit modelde ise gizli bağımlı değişkenin aralıklı bir değişken olduğu varsayılır.

¹⁴ Bu regresyonlar (iktisatçıların alıştığına tersine) tipik olarak daha düşük R kare sunarlar.

Mutluluğun İktisadi Belirleyicileri

Mutluluk ekonomisi araştırmalarının büyük bir kısmı öznel iyi oluşun belirleyicileri üzerinedir. Bireysel panel data (aynı insanlara uygulanan -tekrarlanan anketler) mutluluğun belirleyicilerini incelemede oldukça verimli olmaktadır. Benzer şekilde, tekrarlanan çapraz kesit uygulamaları da ülkeler arası karşılaştırmalarda (ülke dinamikleri işi zorlaştırırsa da) oldukça yararlı olmaktadır. Mutluluğun temel ekonomik belirleyicileri kısaca aşağıda özetlenmektedir:

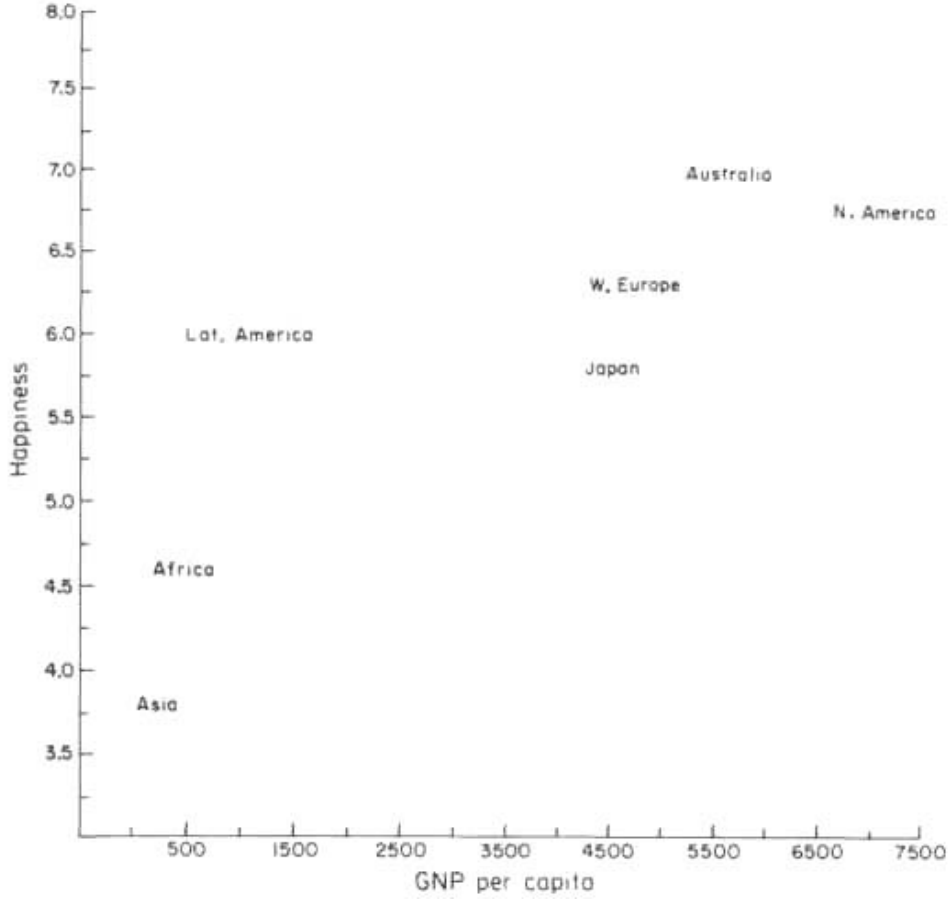
Mutluluk ve Gelir İlişkisi

Son yüzyıl boyunca dünyada yaşam standartları baş döndürücü bir hızda gelişme göstermiştir. Pek çok ülkede çalışma saatleri düşerken, gıda, konut ve araç sayısında hızlı artış yaşanmış, sağlık ve eğitim hizmetlerinde önemli iyileşmeler gerçekleşirken yaşam beklentisi önemli ölçüde artmıştır. Ülkelerin ekonomik refahı hakkında en çok referans verilen göstergelerden biri olan milli geliri arttırmaya yönelik olarak iktisadi büyüme politikalarına büyük önem atfedilmiştir.

Acaba artan gelir yaşam standartlarını yükseltirken ve tüketim olanaklarını arttırırken toplumların daha mutlu olmasını da sağlamakta mıdır?

İktisat teorisi tüketimin mutluluğu olumlu etkileyeceğini ileri sürmekte ve bu durumu fayda teorisi ile açıklamaktadır. Genel fayda teorisine göre tüketim bireysel faydayı etkiler ve tüketimdeki artış da faydanın artmasına neden olur. Tüketimin anketlerle ölçülmesi kolay bir iş olmadığından çalışmalarda daha çok tüketim yerine “hanehalkı geliri” vekil olarak kullanılmaktadır. Yaşam standartları hakkında fikir veren en önemli göstergelerden biri olduğu için ilk çalışmalarda kişi başı GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla) ve mutluluk arasındaki ilişki incelenmiş ve kişi başı gelir düzeyi ve mutluluk arasında kuvvetli bir ilişki görülmüştür.

Şekil 3. Dünyada yedi bölgedeki kişi başı GSMH ve mutluluk ilişkisi – 1975 yılı

Kaynak: Veenhoven (1984: 149)

Şekil 3, 1984 yılında çeşitli bölgeler ve ülkeler için kişi başı milli gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre kişi başı gelirin yüksek olduğu bölgelerde ve ülkelerde yaşam memnuniyeti (diğer bölgelere kıyasla) daha yüksek çıkmaktadır. Yakın dönemde yapılan çalışmalar da Veenhoven'ın verilerini doğrulamaktadır. Arada (Meksika ve Fransa gibi) bazı istisnalar olsa da kişi başı gelir düzeyi ile mutluluk arasında çok güçlü bir ilişki söz konusudur (layard, 2005).¹⁵ Kişi başı gelir düzeyi yüksek ülkelerde ortalama mutluluk, kişi başı gelir düzeyi düşük ülkelere kıyasla daha yüksek çıkmaktadır. Aynı şekilde, ülke içinde de yüksek gelirliilerin mutluluk ortalaması, düşük gelirliilere kıyasla daha yüksek çıkmaktadır. “Toplumda mutlular mı yoksa mutsuzlar mı daha baskın?” sorusunun Batı Avrupa ülkeleri için cevabı mutlu olanların sayısının mutsuzların üç katı kadar olduğudur.

Uzun dönemde mutluluk ve gelir

Mutluluk ekonomisinde gelir ve mutluluk arasındaki pozitif ilişki hiç tereddütsüz kabul görmüş durumdadır. Ancak “zaman içinde gelirdeki artış beraberinde mutluluğu da arttırır mı?” sorusu

¹⁵ Ülkeler arası mutluluğu karşılaştırmak kolay bir iş değil. Farklı kültürler mutluluğun farklı tanımına veya farklı algılanmasına neden olabilmektedir. Bazı ülkeler kronik olarak diğerlerinden daha mutlu veya daha mutsuz olabilir. Bu nedenle belli bir zaman dilimini incelemektense, mutluluğa uzun dönemli bir bakış daha yararlı ve anlamlı olabilir.

üzerine farklı görüşler mevcut. Bir başka ifade ile kesit veri kullanılarak yapılan çalışmalarda ortaya çıkan benzer sonuçlara karşılık, zaman serisi kullanan çalışmalardaki bulgular farklılıklar gösterebilmektedir.

Veenhoven ve bir grup araştırmacı (bu bölümün başında gösterildiği üzere) zaman içinde gelir artışına mutluluktaki artışın eşlik ettiğini vurgularken, karşı tarafta Richard Easterlin'in (mutluluk ekonomisi çalışmalarını başlatan ilk isimlerden biri) başını çektiği grup ise gelirdeki artışın mutlulukta ek bir artış yaratmadığını ileri sürmektedir.

Modernleşmenin mutluluk üzerindeki olumsuz etkileri olduğu görüşünü destekleyen bulguların en önemlisi Easterlin'in çalışmalarında ortaya konmuştur. Gelişme iktisadı alanında çalışmalar yapan ve bu alanda önde gelen isimlerden biri olan Richard Easterlin, 1974 yılında yayımladığı çalışmasında ikinci dünya savaşından sonra 1970'lerin ortasına kadar ABD'de kişi başı gelirin iki kat artmasına rağmen ortalama mutluluk düzeyinin aynı kaldığını göstermiştir (Easterlin, 1974). Easterlin paradoksu olarak adlandırılan bu durum büyümeyi ön plana çıkaran refah politikalarının ciddi bir biçimde gözden geçirilmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.¹⁶

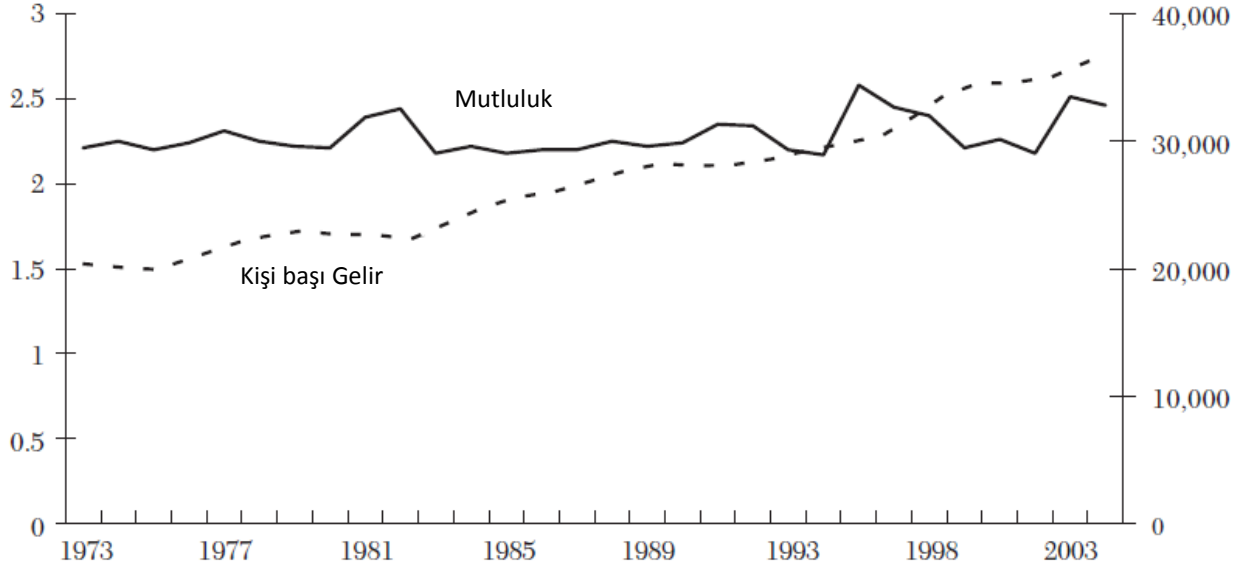
Mutluluk çalışmalarındaki bir başka önemli isim, Andrew Oswald, gelir ve mutluluk üzerine yaptığı çalışmada, belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşmış toplumlarda ekonomik büyümenin sadece küçük oranda bir mutluluk yarattığını ortaya koymuştur (Oswald, 1997). Çalışmasındaki temel bulgulara göre Amerika'da mutluluk sadece savaş sonrası artmıştır. Japonya'da ise kişi başına düşen gelir 2.436 \$'dan 13.156 \$ 'a çıkarken beyan edilmiş mutluluk 1958 ve 1988 yılları arasında aynı kalmıştır. Benzer şekilde İngiltere, Belçika ve Hollanda'da aynı dönemde kişi başına düşen gelir artarken bireylerin mutluluk düzeylerinde bir artış ortaya çıkmamıştır.¹⁷

Di Tella, MacCulloch ve Oswald'ın yapmış olduğu çalışmada GSYİH'de meydana gelen artışın yarattığı mutluluğun etkisinin birkaç sene içinde kaybolduğu gözlemlenmiştir (Di Tella, 2003) . Kahneman ve Krueger yaptıkları çalışmada gelirden meydana gelen değişimlerin mutluluk üzerindeki etkisinin adaptasyon süreci nedeniyle kısa süreli olduğunu ortaya koymuşlardır. Kahneman ve Krueger bu nedenle iktisadi davranışların iyi bir şekilde anlaşılması için adaptasyon ve beklentilerdeki değişim sürecinin oldukça önemli olduğunu dile getirmişlerdir (Kahneman ve Krueger, 2006). Blanchflower ve Oswald yaptıkları çalışmada ABD ve İngiltere için 1970'ten 1990'a kadar ki mutluluk eğilimini ölçmüştür. 70'lerden 90'lara yüksek bir ekonomik büyümeye sahne olan bu ülkelerin mutluluklarına bakıldığında önemli bir artışın olmadığı ortaya çıkmıştır (Blanchflower & Oswald, 2004).

Şekil 4. Mutluluk ve Kişi Başı Reel Gelir, A.B.D., 1973–2004 (Mutluluk ve kişi başı reel gelir, 2000 dolarıyla)

¹⁶ ABD'ye ait yakın dönem verileri durumun değişmediğini ortaya koymaktadır. 1973-2003 arası dönemde kişi başı gelir yüzde 60'dan fazla artarken mutluluğun seyrinde ise temel bir değişim olmadığı gözlenmektedir.

¹⁷ Ülkelere yönelik detaylı analiz için bkz: (Frey & Stutzer, 2002; Frey, 2008)

Kaynak: A. E. Clark, P. Frijters, ve M. A. Shields, 2008.

Şekil 4'e göre ABD'de 1973 ve 2004 yılları arasında kişi başı reel gelir neredeyse ikiye katlarken mutluluk düzeyinde herhangi bir artış eğilimi gözlenmemiştir. Bir başka ifadeyle, artan gelir beraberinde mutluluk artışına neden olmamıştır. Bu durum gelir ve mutluluk arasındaki ilişkinin daha detaylı incelenmesini gündeme getirmiştir. Belli bir geçim düzeyinden sonra mutluluğun artmasını gelirden çok arkadaşlara, iyi aile yaşamına bağlayan görüşlere karşılık; gelir karşılaştırmalarının, beklentilerin ve uyum sağlama gibi faktörlerin bu paradoksu açıklamada önemli rolü olduğunun altını çizen görüşler de mevcuttur (Layard 2005, Lane 2000, Frey & Stutzer 2002). Sonuç olarak çeşitli araştırmalar ABD, İngiltere, Belçika, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelirin artmasına rağmen ortalama mutluluk düzeylerinde bir artış yaşanmadığını göstermekte ve bu durumun temel nedeni olarak da nispi gelirin mutluluk üzerindeki olumsuz etkisi olduğunu ileri sürmektedir.

Mutlak gelirden çok nispi (görelî) gelirin mutluluk üzerinde baskın olduğunu vurgulayan çalışmalarda mikroekonometrik model aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$R = \alpha + \beta \ln Y - \gamma \ln Y_r + \delta X + e$$

Bu denklemde Y hane halkı gelirini, Y_r referans grubu ortalama hane halkı gelirini, X kontrol değişkenlerinin vektörünü, e hata terimi ve Yunanca harfler ise parametreleri temsil etmektedir (Ferrer-i-Carbonell ve Frijters, 2004). Yapılan çalışmalarda referans grubu kategorileri genel olarak eğitim, yaş ve yaşanılan bölge üzerinden tanımlanmaktadır. Nispi gelir de kendi içinde üç alt başlığa ayrılmaktadır: sosyal karşılaştırmalar, istek düzeyi ve adaptasyon. Bireyler kendilerini başkaları ile ve kendi geçmiş durumları ile kıyaslayabilmektedirler. Gelir artışı karşısında istekleri ve beklentileri de artabilmektedir ve belli bir hedefe ulaştıklarında mutlulukları eski seviyesine dönebilmektedir. Örneğin kişinin gelir düzeyi arttığı zaman başlangıçta mutluluğu da artış göstermekte ancak belli

bir süre sonra bireyler için elde edilenler normal hale gelmekte ve mutluluk düzeyi eski haline dönebilmektedir.¹⁸

Nispi gelirin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılan yöntemlerden bir diğeri katılımcılara sorulan anket sorularıdır: “Sahip olduğunuz gelirinizden elde ettiğiniz memnuniyete 0 - 10 arasında bir değer vererek ifade edebilir misiniz?” “Yaşam standartları ve ekonomik durumları açısından aşağıdaki grupları ne derece takip etmektesiniz?” (iş arkadaşları, okul arkadaşları, akrabalar, komşular gibi), “Size göre hane halkınızın (ailenizin) gelir düzeyi bu gruplara kıyasla ne durumdadır?”; “Bugünkü yaşam standartlarınız 0-10 ölçeğinde nerede yer alır?, Beş yıl önce neredeydi? Beş yıl sonra nerede olacağını düşünüyorsunuz?” gibi sorularla nispi gelirin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi incelenebilmektedir. Kullanılan modellerde hem mutlak gelir etkisi hem de nispi gelir etkisi birlikte incelenebilmektedir.

İstihdam, Enflasyon ve Mutluluk

İşsizlik ve enflasyon pek çok toplumda en önemli makroekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, çalışıyor olmanın insanı mutlu ettiğine dair bulgular sunmaktadır. (Headey ve Wooden, 2004). Çalışıyor olmak daha iyi yaşam standartları, kendine güven ve sosyal statü gibi pek çok faktör üzerinden mutluluğa neden olabilmektedir. Diğer yandan pek çok farklı ülke için yapılmış olan çalışmalarda, işsizlik deneyiminin mutluluk üzerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu gösterilmektedir (Stutzer ve Frey, 2002, Easterlin, 2002). Örneğin 1975-1991 arası dönemde (12 Avrupa ülkesini kapsayan) Eurobarometer verisetini kullanan Di Tella, MacCulloch, ve Oswald (2001), çalışanların mutluluğunun çalışmayanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İşsizlik sonucu yaşam memnuniyetindeki azalış 0.33 birim olmaktadır. Clark ve Oswald (1994) işsiz kalmanın iyi oluş üzerinde diğer faktörlerden (boşanma gibi) çok daha güçlü olduğunu göstermiştir. İşsizlik sadece bireyin değil (işsizliğin olumsuz etkileri üzerinden) toplumun da yaşam memnuniyet düzeyini düşürebilmektedir (Di Tella ve diğerleri, 2003).

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta nedensellik ilişkisidir. Acaba işsiz kalmak insanı mutsuz yaparken, mutsuz insanlar işsiz kalmaya daha eğilimli olabilir mi? Karşı tarafta ise, mutlu insanlar iş yaşamına daha iyi uyum sağlayabilir ve işlerini kaybetmeyebilirler. Nedenselliğin iki yönlü olup olmadığına yönelik çok sayıda çalışma olmasa da, araştırmacılar arasında kabul gören görüş nedenselliğin işsizlikten mutsuzluğa gittiği yönündedir (Frey ve Stutzer, 2002).

Dikkate değer bir diğer konu işsizliğin mutluluk üzerinde etkisini incelerken referans grupların rolüne de dikkat edilmesi gereğidir. Bireylerin gelirlerini birbirleriyle karşılaştırdıklarını ve başkalarının gelir düzeylerinin bireyin mutluluğu üzerinde etkili olduğunu belirtmiştik. Benzer şekilde işsiz kalan bir birey etrafında kendisine benzer işsizlerin olduğunu gördüğünde (işsiz kalmanın kendisinden kaynaklanmadığı hissi ile) mutluluğu daha az olumsuz etkilenebilmektedir (Clark, 2003). Aynı zamanda işsizlerin çevreleriyle olan etkileşim, dayanışma veya aile kuralları ve

¹⁸ Nispi gelirin mutluluk üzerine detaylı literatür tanıtımı için (bkz: Dumludağ, 2014)

sosyal normlar da yaşam memnuniyeti üzerindeki olumsuzluğu azaltıcı rol oynayabilmektedir (Stutzer ve Lalive, 2004) .

İstihdamın mutluluğa etkisini araştıran çalışmalar ise daha çok işyerinden memnuniyet, gelirden memnuniyet, işten memnuniyet ve çalışma koşullarının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisine odaklanmaktadırlar. Örneğin, bireyin ücretli/part-time/kendi işi gibi çalışma durumunu gösteren faktörlerin mutluluğa etkisi; ücret memnuniyeti, psikolojik tacizin, akademik yayın baskısının mutluluk üzerindeki etkileri incelenebilmektedir (Frey, 2008).

Sosyo-ekonomik değişkenler ve mutluluk

Daha önce vurgulandığı üzere, pek çok sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişken mutluluk üzerinde etkiye sahiptir. Sosyo ekonomik değişkenler arasında kurumlar, gelir dağılımı, eğitim durumu gibi faktörlerin mutluluk üzerindeki etkisi incelenirken; cinsiyet, yaş, medeni durum, hanehalkı sayısı, çocuk sayısı gibi pek çok sosyo-demografik değişkenin mutluluk üzerindeki etkisi de çalışmalarda ölçülebilmektedir. Bulgular genellikle kadınların daha mutlu olduğunu, evlilerin bekârlara kıyasla daha mutlu olduğunu, yaş ve mutluluk arasında (istisnalar olmakla birlikte) U şeklinde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Blanchlower ve Oswald, 2008). Daha detaya inen çalışmalar ise evlilik sürecinde mutluluğun nasıl bir seyir izlediğini, ilk doğan bebeğin, arkasından doğan kardeşlerinin ebeveynlerinin mutluluğu üzerindeki etkisini incelemektedirler. Çalışmalar eğitim ve mutluluk arasında farklı sonuçlar gösterebilmektedir. Yüksek eğitim mutluluk getirirken, bazı çalışmalarda eğitim ve mutluluk arasında bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Farklı bulguların ortaya çıkabildiği bir diğer alan gelir dağılımı ve mutluluk ilişkisidir. Gelir dağılımının adil olmadığını düşünenlerin mutluluğu olumsuz etkilenirken, bazı durumlarda gelir eşitsizliği, yüksek gelir düzeyine ulaşabilmek için bir fırsat olarak algılanabilmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa ülkeleri için yapılan çalışmalar eşitsizliğin mutluluk üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu veya hiçbir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bu karışık etkiler eşitsizliğin bir yandan gelecekteki fırsatlara ve hareketliliğe yönelik olarak işaret sunduğunu gösterirken diğer yandan, adaletsizliğe yönelik de işaretler sunduğunu göstermektedir (Alesina ve diğerleri, 2004). Latin Amerika üzerine yapılan araştırmalarda ise eşitsizliğin fakirler üzerinde olumsuz, zenginler üzerinde ise olumlu etki yarattığı saptanmıştır. Eşitsizliğin yüksek olduğu bir toplumda, kamu kuruluşlarının ve emek piyasalarının etkisiz olduğu yerlerde eşitsizlik (hareketlilik sağlamaması nedeniyle) kalıcı bir fırsata veya kalıcı bir dezavantaja dönüşebilmektedir (Graham ve Felton, 2005). Demokrasi, sivil özgürlükler gibi kurumsal değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda ise kurumların iyi işlediği toplumlarda mutluluğun daha yüksek olduğu görülmektedir (Frey ve Stutzer, 2002).

Kısıtlar ve Tartışmalar

Her disiplinde olduğu gibi, mutluluk ekonomisinde de metodolojik problemler ve bazı dezavantajlar barınmaktadır. Bunların başında mutluluk ve belirleyici faktörler arasındaki nedensellik ilişkisi gelmektedir. Regresyonlar bize sosyo-ekonomik değişkenlerin mutluluğu etkilediğini

göstermektedir. Ancak daha önce değinildiği üzere, mutluluk da bu faktörler üzerinde etkili olabilir. Örneğin daha fazla gelir daha fazla mutluluk getirir görüşünün karşısında mutlu insanların enerji, keyif ve yapma gücü etkisi ile (mutsuz insanlara kıyasla) iş hayatında daha başarılı olup, daha fazla gelire sahip olma ihtimalleri olabilir. Ancak bu karşılıklı ilişkiyi ölçebilmek çok zor ve bu alandaki çalışmaların sayısı (deneye dayanma ve uzun süreli gözlem gereği nedeniyle) çok kısıtlı. Bu nedenle uluslar arası yazında genel kabul görüşten yola çıkarak, araştırmacılar nedenselliğin yönünü değişkenlerden mutluluğa yönelik olarak yorumlamaktalar.

İkinci temel kısıt, mutluluk denkleminde hata teriminin yüksek ve r karenin düşük çıkmasıdır. Bireylerin karakteristik özelliklerinin anketlerde yer almıyor olması da analizlerin gücünü azaltmaktadır. Uygulanan anketlerde sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik değişkenlerin hepsi yer almayabilmektedir ve bu durum da modellerin açıklama gücünü azaltabilmektedir.

Bir başka kısıt ise (kişisel özelliklerin etkisinin büyük ölçüde yakalanabildiği) panel verisetlerinin çok az sayıda olmasıdır. German Socio Economic Panel veya Russian Longitudinal monitoring survey gibi önde gelen ve çok uzun yıllardır aynı kişilere uygulanan anketler mutluluğun belirleyicileri ve nedenselliğin yönü hakkında çok daha güçlü veriler sunmaktadır. Yaygın olan (ve uzun süreli uygulanmayabilen) kesit verilerde ise kişisel özelliklerin ve ülkelere özgü dinamiklerin etkisi sağlıklı bir şekilde yakalanamamaktadır.

Bir başka ancak diğerleri kadar önemli olmayan kısıt ise mutluluk sorusunun farklı ülkelerde farklı anlamlara gelebilmesidir. Farklı kültürlerde, farklı zamanlarda mutluluk kelimesine bu bölümün başında gösterildiği üzere farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Bir kereye özgü uygulanan bir ankette bu durum uluslar arası karşılaştırma açısından problem yaratabilirdi, ancak uzun yıllardır yinelenen mutluluk sorusu zaman içindeki eğilimi göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bitirirken

Mutluluk çalışmalarının önemli bir özelliği, politikala yapıcılara toplumun daha fazla mutlu olmasına yönelik politikalar oluşturmak için bulgular sunmasıdır. Örneğin gelir artışının mutluluğu daha da arttırmadığı bir toplumda iktisat politikaları büyüme odaklı olmaktan çok gelir dağılımını iyileştirmeyi ön plana çıkarabilir. Kurumsal iktisadın ekonomik büyümede demokrasi, hukuk gibi kurumsal değişkenlerin rolünü vurgulamasına benzer şekilde mutluluk ekonomisi de kurumların daha iyi işleminin bireylerin mutluluğunu olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu durumda iktisat politikalarının kurumların kalitesini yükseltmeye yönelik teşvik edilmesi söz konusu olabilir. Sonuç olarak mutluluk çalışmalarındaki artış mutluluğun belirleyicilerini ortaya çıkararak politika yapıcılara toplumun daha fazla mutlu olmasına yönelik önemli girdiler sunacaktır.

Referanslar

- Alesina, A., Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?. *Journal of Public Economics*, 88(9), 2009-2042.
- Anscombe, G. E. M. (1958). Modern moral philosophy. *Philosophy*, 1-19.
- Aristotle (1980), *Nicomachean Ethics*, Oxford University Press, Oxford.
- Bentham, J. (1789) *Introduction to the principles of morals and legislation* (Original London 1789 Payne. Reprinted, London 1970 Althone Press,)
- Blanchflower, D. & A. Oswald. (2004). Well-Being over Time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics* 88: 1359–1386.
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle?. *Social science & medicine*, 66(8), 1733-1749.
- Buijs, P.M.(2007) *De Eeuw van het Geluk: Nederlandse Opvattingen over Geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835.*(*The Age of Happiness: Dutch Opinions of Happiness during the Enlightenment, 1658-1835*) Uitgeverij Verloren, 2007, Hilversum, Netherlands
- Bruni, L & Flavio Comim, Maurizio Pugno (2008) *Capabilities and Happiness* Oxford University Press, Oxford
- Clark, Andrew. (2003). Unemployment as a Social Norm: Psychological Evidence from PanelData. *Journal of Labor Economics* 21, no. 2: 323–351.
- Clark, A. E., & Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and unemployment. *The Economic Journal*, 648-659.
- Clark, A. E.& P. Frijters, M. A. Shields,(2008). Relative Income, Happiness, and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles, *Journal of Economic Literature*.
- Cummins, R.A. (2010) Subjective Wellbeing, Homeostatically Protected Mood and Depression: A Synthesis. *Journal of Happiness Studies*, 11: 1 – 17
- de Heer, Cornelius (1968) *Makar, Eudaimon, Olbios, Eutuches: A Study of the Semantic Field Denoting Happiness in Ancient Greek to the End of the 5th Century B.C.* Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 335-341.
- Di Tella, R. & MacCulloch, A.J. .Oswald,(2003) ,” The Macroeconomics of Happiness”, *Review of Economics and Statistics*, 85:4.

- Dolan, P.; Peasgood, T.; White, M (2008) Do we really know what makes us Happy? A review of the economic Literature on the factors associated with subjective well-being *Journal of Economic Psychology*, 29, 94 - 122
- Dumludağ, D. (Mart 2014). Fayda, Mutluluk ve Refah. *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*. Dumludağ, D. & Aysan, A. F. (Ed) İmge Kitabevi (sf 365-387). Ankara
- Easterlin, Richard. 1974. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*, ed. P. David and M. Reder. Academic Press.
- Easterlin, Richard., (2002). *Happiness in Economics*. Elgar Pub.
- Ferrer-i-Carbonell, Ada, & Paul Frijters. 2004. How Important Is Methodology for the Estimates of the Determinants of Happiness? *Economic Journal* 114, no. 497: 641-659.
- Freedman, J., & Shaver, P. (1975). What makes you happy-Questionnaire. *Psychology Today*, 9(5), 66-72.
- Freud, S (1928) *Das Unbehagen in der Kultur (Civilization and Its Discontents)* In *Gesammelte Werke, Werke aus dem Jahren 1925-1931* S. Fischer Verlag, Germany 1948
- Frey Bruno S. & Alois Stutzer (2002). What Can Economists Learn from Happiness Research? *Journal of Economic Literature* 40(2): 402-435.
- Frey, B. S. (2008) *Happiness A Revolution in Economics*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England
- Gökdemir, Ö & R Veenhoven (2014) *Kalkınmaya farklı bir bakış: İyi oluş, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, ed. A.F. Aysan & D. Dumludağ, İmge Kitabevi ss. 337-364
- Graham, C., & Felton, A. (2005). Does inequality matter to individual welfare? An initial exploration based on happiness surveys from Latin America. *Center on Social and Economic Dynamics Working Paper*, (38).
- Headey, B., & Wooden, M. (2004). The Effects of Wealth and Income on Subjective Well-Being and Ill-Being*. *Economic Record*, 80(s1), S24-S33.
- Kahneman, D. & A.B. Krueger (2006), "Developments in Measurement of Subjective Well-being" *Journal of Economic Perspectives*, 20:1.
- Kenny, C. (1999). Does growth cause happiness, or does happiness cause growth?. *Kyklos*, 52(1), 3-25.
- Lane, R. (2000) *The loss of happiness in market democracies* Yale University Press, USA
- Layard, Richard. (2005). *Happiness: Lessons from a New Science*. Penguin.

- Lykken, D.T. (1999) *Happiness: What studies on twins show us about nature, nurture and the happiness set-point*. Golden Books, New York USA
- Maryanski, A. & Turner, J. H. (1992). *The social cage, human nature and the evolution of society*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Mauzi, M.R. (1960) *L'Idée du Bonheur dans la Littérature et la Pensée Française au 18e Siècle (The Idea of Happiness in French Thought in the 18th Century)* Librairie Armand Colin, Paris, France
- Oswald, Andrew. 1997. Happiness and Economic Performance. *Economic Journal* 107, no. 445: 1815–1831.
- Robbins, L. (1938). Interpersonal comparisons of utility: a comment. *The Economic Journal*, 635-641.
- Sanderson, S.K. (1995). *Social transformations*. Oxford: Blackwell UK
- Sen, A. (1986). Social choice theory. *Handbook of mathematical economics*, 3, 1073-1181.
- Sen, A. (2008) *The Economics of Happiness and Capability içinde Capabilities and Happiness* Oxford University Press, (ed. Bruni, L & Flavio Comim, Maurizio Pugno) Oxford
- Stutzer, Alois, and Rafael Lalive. (2004). The Role of Social Work Norms in Job Searching and Subjective Well-Being. *Journal of the European Economic Association* 2: 696–719.
- Stutzer, A. & B. S. Frey (2012) *Recent Developments in the Economics of Happiness: A Selective Overview* IZA DP No. 7078.
- Suzuki, K. (2009) Are They Frigid to the Economic Development? Reconsideration of the Economic Effect on Subjective Well-Being in Japan *Social Indicators Research*, . 92, 81 - 89
- Thaler, Richard. 1992. *The Winner's Curse: Paradoxes and Anomalies of Economic Life*. Free Press.
- Veenhoven, R. (1984) *Conditions of happiness* Kluwer (now Springer), Dordrecht, Netherlands
- Veenhoven R (2012a) Overall Satisfaction with Life, Chapter 12 in Glatzer, W. (Ed) *The Global Handbook of Well Being*
- Veenhoven, R. (2012b) *Measures of Happiness World Database of Happiness*, Erasmus University Rotterdam, Netherlands Available at:
http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_quer/hqi_fp.htm
- Veenhoven, R. (2012c) *Happiness in nations World Database of happiness*, Erasmus University Rotterdam Assessed on 1-10-2011 at: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/ha-_nat_nat_fp.htm

Veenhoven, R. (2012d) Average happiness in 149 nations 2000-2009 World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam, Netherlands Assessed on 1-10-2011 at: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/findingreports/RankReport_AverageHappiness.php

Veenhoven, R., & Vergunst, F. (2014). The Easterlin illusion: economic growth does go with greater happiness. *International Journal of Happiness and Development*, 1(4), 311-343.